

AZ
ÁRGIRUS-MESE

IRTA

HEINRICH GUSZTÁV

MÁSODIK JAVITOTT KIADÁS

BUDAPEST, 1921

FRANKLIN-TÁRSULAT

MAGYAR IROD. INTÉZET ÉS KÖNYVNYOMDA

KIADÁSA

171077

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA.

ÁRGIRUS.*)

Régibb irodalmunknak verses termékei közt egy sincsen, mely tárgyának költői értékét és előadásának mesterkéletlen báját tekintve, azzal a szép költői elbeszéléssel versenyezhetne, mely *História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szüz beányról* czímmel, nem tudjuk mikor, nem tudjuk hol, megjelent, és alig egykettő van csupán, mely eredetéhez és tartalmához fűződő érdekes problémáinál fogva, annyira vonzaná az irodalomtörténet-írókat és a költőt, mint Gyergyai Albertnek e bájos műve. A költemény tárgya a népköltészet legszebb virágaiból alakul és még ma is, nemcsak szűkebb hazánkban és Erdélyben, hanem a ruméneknél is elevenen él a nép ajkán. A tárgynak e vele született költői értékén kívül, melyet a költőnek semmi körülmények közt el nem vitatható művészete még fokoz, igen vonzóvá teszi Árgirus historiáját

*) A M. T. Akadémiában 1889. január 7-én felolvasott értekezés, mely a «Budapesti Szemle» LIX. kötetében (152. számában) megjelent. Német kivonata: «Ungarische Revue» IX. 1889, 46. l. Most itt részben kiegészítve, részben átdolgozva.

a munkának sok tekintetben rejtélyessége, az a mindenféle eldöntetlen probléma, mely hozzá fűződik. Nem tudunk szerzőjéről semmit, sem azt, hogy ki volt, sem azt, hogy hol és mikor élt, még a nevére nézve is, melyet csupán a sokféleképp magyarázható vagy megfejtethető versfők tartottak fenn, igen eltérők a vélemények. Nem ismerjük művének forrását, pedig ő maga is hivatkozik ilyenre, és nem tudjuk, milyen viszonyban van e forrásához, azaz: fordító-e vagy átdolgozó, vagy, a mi szintén lehetséges, az anyagnak önálló megalkotója-e? Azt sem tudjuk biztosan, legalább erre nézve is eltérők a vélemények, a népből ment-e át az Árgirus története a mi költeményünkbe vagy megfordítva, a költemény nagy elterjedése és méltó kedveltsége segítette-e népmesévé e tündéres historiát? De még egy másik probléma is fűződik e műhöz: két nemzet tekinti tárgyát a magáénak, a magyar és a rumén; kérdés, melyiké; ha ugyan egyiköké...

Mind e kérdések és kétségek igen vonzóvá teszik az Árgirus történetét a kutatóra nézve és már többen kísérelték meg problémáinak megfejtését.*) Magam is már évek óta foglalkozom vele, a nélkül azonban, hogy csak egyetlen kér-

*) Sok tévedés mellett legtöbb körültekintéssel és aránylagos sikerrel régebben Váli Béla: *Árgir e magyar költészetben. Egyetemes Philolog. Közlöny*, VI. 1882. 33—49. I., újabban szintén sok tarthatatlan állítással Visnovszky Rezső, *Széphistóriáink olasz-latin csoportja*, Budapest, 1907, 134—177. l.

désre is biztos feleletet tudnék adni, csak egyetlen problémát is képes volnék igazán megoldani. Ha mégis inkább alanyi meggyőződésen mint tárgyi bizonyítékokon alapuló nézeteimmel előállok, teszem ezt abban a reményben, hogy talán mások, kutatásaim eredménytelenségén fölbuzdúlva, több pozitív szerencsével fogják folytatni a munkát, teszem főleg és első sorban egy idegen irodalmi jelenségnek hatása alatt, mely a következő megjegyzéseknek bizonyos actualitást kölcsönöz és nyilvánításukat, töredékességök és befejezetlenségök ellenére is, eléggé indokolja.

A *Rumänische Revue* ugyanis múlt évi (1888) október-novemberi füzetében *Árgir és Helén* cím alatt Barac János rumén költőnek egy terjedelmes költői elbeszélését (Fischer L. V. német fordításában) közli, melynek tárgya, mint már pusztán címe is mutatja, az Árgirus királyfiról és tündér Ilonáról szóló ismeretes történet, mely hazánk legkülönbözőbb vidékein már régóta és még ma is mint kedvelt népmese él a nép ajkán és mely régi, de pontosan meg nem határozható időből, talán a XVI. század végéről vagy a XVII. század elejéről, Gyergyai Albert szép költői földolgozásában maradt reánk. A Rumén Szemle szerkesztője a közölt fordításhoz megjegyzi, hogy «ez a népmese már régen Barac (azaz a jelen század kezdete) előtt az erdélyi rumén és magyar népnek közös birtoka volt és még ma is az: főleg az elsőnek (a rumén népnek) ajkán nagy elterjedésnek örvend és jóformán minden paraszt-

6
kunyhóban otthonos». Azután hozzáteszi még, hogy Barac allegorikai értelmet kíván tulajdonítani e történetnek, a mennyiben szerinte a népmese cselekvénye Erdély elfoglalását Trajanus császár által jelképezi.

A szerkesztőnek e jegyzetében mindenen előtt egy igen lényeges mozzanat van, talán nem épen szándékosan, noha a célzatosság elég valószínű, teljesen elhallgatva. A rumén vagy magyar irodalomban nem jártas olvasó, e jegyzet alapján, természetesen azt fogja hinni, hogy a modern rumén költő a nép ajkán élő népmesét dolgozta föl költői elbeszéléssé, úgy a mint e népmesével a köznép elbeszéléseiből megismerkedett. Ez nagyon téves fölfogás volna, melyre Barac, a ki előszavában legalább czéloz forrására, nem szolgáltatott okot. Mert Barac költeménye nem egyéb, mint Gyergyai Albert magyar költői elbeszélésének alakilag szabad, de tartalmilag egészen hű fordítása. — úgy látszik, a mennyire a sok helyütt egy kissé feszes és erőszakos német fordításból ítelhetni, szép és költői értékű fordítása, de mégis csak fordítása.

Barac János 1772-ben született Brassóban, tanító és rumén tolmács volt a brassói törvényezéknél és 1848-ban halt meg. Népies költő volt, a ki a nép nyelvén, népies versformákban és népies stilben írt és azért nemzetének igen kedvelt írójává lett, a kinek művei nagy elterjedést nyertek. *Árgir és Helén* cz. költeménye 1800-ban jelent meg Nagy-Szebenben. Írt ő ezen kí-

vül még két nagyobb epikai művet: *Jeruzsálem pusztulását* nyolcz énekben (1821.) és *Odysseus bolyongásait* hét énekben, fordított egyes részleteket Ovidius *Átváltozásai*ból és az *Ezeregyjé* meséiből és kiadta a *Vasárnapi Lap* című rumén heti lapot. Barac igen jól tudott magyarul és így Gyergyai költeményének, mely a XVIII. század óta a röpke ponyváirodalomnak egyik legelterjedtebb terméke, sem megszerzése, sem átdolgozása egyáltalában nem okozhatott neki nehézségeket. A rumén költő lépésről lépésre, azaz versszakról versszakra követi a magyar eredetit, melynek még kisebb részleteit, például hasonlatait vagy képeit is híven megtartja. Még a népies irányával elég ellentétes, a renaissance hatásából származó tudós részleteket és célzásokat sem mellőzi, milyen például a Gyergyai költeményében az I. rész 49. versszaka, melyben a magyar költő a tündérleány szépségéről így szól:

Juno, Pallas, Venus, Dido és Minerva
 Ezzel nem ér vala, nympháknak soksága,
 Sem a szép sibyllák, sem éneklő Múzsák:
 Ékes tekinteti, mert mind fölülmúlják —

és mely Baracnál, ill. német fordítójánál így hangzik:

Juno, Venus, Luna mild
 Gleichen mitunter ihrem Bild,
 Nicht die Dido des Aeneas,
 Auch das Antlitz nicht Medeas,
 Ja selbst von den Nymphen keine,
 Die da schweben durch die Haine;
 Auch des Sanges Muse nicht.

8

Sőt még az elbeszélésnek bizonyos stiláris fordulatait sem mellőzi, ha egy kissé módosítja is, milyen Gyergyainál a II. rész 39. versszaka:

Egymás-szeretők közt mely szokott lenni
Egyik a másikkal nagy sokat beszéle,
De hogy senkinek már neheze ne lenne,
Csak rövid beszéddel minden ember értse —

és Baracnál, az elbeszélésnek teljesen megfelelő helyén:

Wie's die Jugend pflegt zu tun,
So verstanden sie es nun
Süßse Reden auszutauschen.
Wer es will, mag sie belauschen.
Ich inzwischen will euch sagen,
Wie das End' sich zugetragen.

A rumén költő csupán oly. helyeken tér el Gyergyaitól, hol ez, századának naivabb ízlése szerint, egy kissé nyers vagy szerelmi dolgokban túlságosan természetes és világos. De ezek a csekély számú és csekély jelentőségű eltérések egyáltalában nem teszik kétessé, hogy a rumén költő a mi régi verselőknek hű fordítója. Csak egyetlen helyen föltünőbb Barac eltérése: a boldog pár esküvőjéből ugyanis, a költemény utolsó részében, a fordító néhány helyi vonás beleszövésével rumén esküvőt csinál:

Hei! Wie die Pokale klingen!
Frohe Geigentöne mischen
Mit der Fluera sich dazwischen,
Die Trompete jubelt laut,
Auch das Cymbal klingt gar traut
Und mit seelenvoller Ruh'
Pfeift der Dudelsack dazu.

Ez egyúttal az egyedüli hely az egész költeményben, mely bizonyos tekintetben nemzetiségi jellegű, vagy legalább helyi ízű; az összes többi versek semmivel sem árulják el sem azt, hogy magyar eredetivel, sem azt, hogy rumén költeménnyel vagy épen, hogy rumén népmesével van dolgunk.

Nem árulják el a szerzőnek allegorizáló irányzatát sem, melyet a *Rumänische Revue* szerkesztőjének idézett jegyzete kiemel. A cselekvény jelképi jellegének a költeményben magában semmi nyoma; de igenis ki van az fejezve Baracnak a műve elébe írt (de le nem fordított) következő *[Előszavában:*)* «Sokan olvassák Árgirnak magyar nyelven írt történetét, a nélkül, hogy mást találjanak benne, mint egyszerű elbeszélést; de egy másik, sokkal mélyebb gondolat is rejlik benne. A régi időkben egy hatalmas nép uralkodott Erdély fölött, és pedig a dákok. Ezeknek volt a második században egy Decebal nevű királyuk, a ki, legyőzván Róma császáraját, Domitianust, arra kényszerítette, hogy a hatalmas rómaiak adót fizessenek a dákoknak. Azonban a koczka megfordult Trajanus császár idejében, a ki két ízben jött Erdély ellen és végül meg is hódította és Róma hatalma alá hajtotta az országot. Ez a dolog (mese) értelme. Ide tartozik

*) Megjegyzem, hogy a rumén dolgokban egyik derék tanítványom, Branisce Valér úr, volt szíves segítségemre lenni.

az is, hogy Trajanus élete ez alkalommal nagy veszélyben forgott, mert Moesiának (a mai Bulgária- és Szerbiának) határán néhány orgyilkos cselét vetett neki, de fölfedezték és kivégezték őket. Ebben a történetben Árgir alatt értsd Trajanust és az aranyhajú tündér alatt Erdélyt aranybányaival, melyek már régi időkben híresek voltak. Csak másod ízben képes Árgir megnyerni Ilonát, mint Trajanus is Erdélyt, miután halállal büntette meg azt a szolgáját, a ki neki útjában volt, mint Trajanus is gonosz elleneit.»

Ez Barac allegorikai magyarázata, melynek indokoltságáról kár egy szót is vesztegetni, noha el kell ismerni, hogy a rumén költő e fejtegetésben előzőihez képest még igen tapintatos és ízléses embernek mutatkozik. A mesében lappangó ezen «mélyebb értelemről» a nép soha sem tudott, nem is népies jellegű az; az egész allegorizálás nem egyéb, mint rosszul alkalmazott tudákoságnak élvezhetetlen gyümölcse. Erre nézve nézeteltérés nem is képzelhető. Gyergyai költeményében egy betű sincsen, melyből azt volna szabad következtetnünk, hogy a régi magyar író ismerte volna ez allegoriát, és Barac Jánost is megóvta helyes költői érzéke attól, hogy szép költeményét holmi allegorikai czélzásokkal eléktelenítse. Mincket ezúttal nem is az allegoria jogosúltsága, melyről komolyan nem beszélhetni, hanem csupán eredete érdekel.

Barac forrása e jelképi magyarázatban Benkő

József volt, a ki Erdélyről írt nagy könyvében,*) a hol az országnak Trajanus császár által történt elfoglalását érinti, a következő jegyzetben okoskodik Árgirus történetéről: «A rómaiak által elfoglalt Daciának nem ügyetlenül kifejezett történetét olvassuk egy költői előadású mesében, melyet olasz krónikák alapján magyar nyelven Gergei Albert írt meg és melynek czíme: *História egy Árgirus nevű királyfiról és egy tündér szűz leányról*, közönségesen: *Árgirus Historiája*. Ez Árgirust serdülő ifjúnak mutatja be, a ki egy Acletus nevű atyától és egy Medena nevű anyától származott és, szerelemre gyúladván egy arany hajú leány iránt, változó szerencsével kalandozva, élete veszélyeztetésével ért el a mesés leány hazájába és királyi házába és ott fényes esküvőt ült. Ez elbeszélésnek értelmét röviden így kell fölfognunk. Van itt három görög és ugyanannyi magyar szó. A görögök közül Acletus annyi mint a dicsőségétől megfosztott, a mi alatt Róma városa és a római tanács értendő. Mert Róma, a dákok és más nemzetek diadalai következtében, az azelőtt sok birodalom fölött gyakorlott főhatóságából és dicsőségéből igen sokat veszített. Medena annyi mint semmi vagy üres és jelképezi Italiának abban az időben már nagyon is

*) *Transsilvania*, Claudiopolis, 1778, I. 16. I. — A kérdéses jegyzetet Toldy Ferencz eredetiben idézi: *Magyar költők élete* I. 71. l. Én fönt lehető pontos, de egyúttal értelmességre törekvő fordításban adom.

hanyatlófélben levő virágzását. Argirus már a szó erejénél (értelménél) fogva annyi mint ezüst és helyesen Trajanust jelképezi, a ki Rómának és Italiának ezüstje, azaz ékessége, dicsősége és oltalmazója volt, és a ki Dáciát, mely néhány éven keresztül Róma gazdagságának költekezője volt, a római hatalom alá vetette. A leány továbbá, a ki tündér szűz leánynak van nevezve, Dáciát jelzi. És azért neveztetik tündérnek, azaz azzal a szóval, mely a magyarban azt fejezi ki, a mi hirtelen szemünk elől eltűnik: (mert) Dacia egyfolytában hegységekben és erdőségekben, mintegy rejtekhelyekben, elrejtőzik. Leány, tudniillik atyja leánya (filia) annyiban, hogy a mese szerzőjének a daciai királyság mintegy még fiatal korúnak látszott. Szűz, mert az hitték, hogy Trajanus előtt semmiféle idegen nép uralmának nem volt alá vetve. A szűznek arany hajat tulajdonít, a mi Dáciának aranyban való nagy gazdagságát jelképezi. *Abból a szempontból, hogy az idézett költemény, noha költői szépség nélkül való, oly kegyben áll az ifjúságnál, kivált a nép között, hogy annak, mintha valóságos történet volna, olvasása után, akár valami szent könyvecskéé után, mód fölött áhítoznak, hátra (szükséges) volt, hogy ezt az elbeszélést a meséknek barátjai számára megmagyarázzuk.»*)*

Ez utolsó mondat, melyet Benkő maga dőlt

*) A mi fönt dőlt betűvel van szedve, a latin eredetiben is így van kiemelve.

betűvel szedetett, kétségtelenné teszi, hogy az Árgir történetének ez allegorikai magyarázata magának Benkőnek a találmánya, a ki önhitt tudakosságában föl nem ismeri, sőt egyszerűen tagadja a Gyergyai elbeszélésének költői értékét és jelképi fejtegetésénél kétségtelenül, egyebütt követett szokása szerint, hivatkoznék a népre vagy az irodalomra, ha ezt a hóbortját akár onnan, akár innen vette volna. Az egész allegoria (különben oly erőszakos és képtelen, hogy még tudós tákolmánynak is gyöngye fölfedezés. A népnek józan érzéke soha be nem vette, nem hogy, a mi egyáltalában ellenkezik minden igazi népköltéssel, kigondolta volna.

De bár az allegoria maga kétségtelenül Benkő műve, minden előző nélkül nem volt. A hóbort magvát Otrokócsi Fóris Ferencz vetette el,*) a kinek főjelentősége tárgyunk szempontjából különben abban van, hogy ő az első forrás, mely Gyergyai művét magát említi. Otrokócsi a Tyndareus név magyarázatában a következő etymológiai csudákat míveli: «Tyndareus, az argosi Helena atyja, Kr. e. 1230 körül, szerintem a mi scytha tündér szónktól származik (melyet tyn-dérnek is írhatnánk). Ez a szó nálunk azt a fürge és mozdulataiban meg taglejtéseiben gyors embert jelenti, a ki könnyű szerrel az emberek szemei előtt eltűnni vagy alakját megváltoztatni tudja. Ez a szó egyszersmind főnév gyanánt is

*) *Origines Hungaricae, Franequerae, 1693. II. 66. l.*

szerepel, a mennyiben mint ilyen vagy azt az erőt jelenti, mely az embert olyan mozgékonyvá teszi, vagy magát az egyes embert, a ki ezzel az erővel rendelkezik. Ebből van a tündéres melléknév, a ki tudniillik a mozgékonyásnak ezen tulajdonságával bír. Mondhatnók mintegy: szemfényvesztő vagy kuruzsló is, csak hogy a mi tündér és tündéres szavaink enyhébb és tisztességesebb fogalmat fejeznek ki. Beszélnek nálunk Tündérországról is, mintha azt mondanám: Tyn-darus-féle ország. Nálunk a köznép alatta helytelenül Erdélyországot érti, mintha tündér annyi volna, mint Erdély. De mégis, ha emlékezetem nem csal, valami köznapi verses historiának bekezdéséből, melyet olvastam (bekezdése ez: A tündérországról bőszeggel olvastam, olasz chrónikából kit megfordítottam stb. A história egyéb tartalmát sem időm nem volt elolvasni, sem Isten nem engedte*), a kinek kegyelme azt akarta, hogy én mindig magasabb dolgokban találjak gyönyörűséget); ebből a bekezdésből tehát azt hiszem, hogy vagy a trójai birodalmat vagy a régieknek, a kiknél már régen mesélnek csodálatos átváltozásokról, valamely más országát akarja jelenteni. Ha kezeim közt volna az a vásári história, valami biztosabbat mondhatnék róla; azt azonban, mit a tündér szó eredeti értelméről mondtam, oly biztosan tudom, mint anyanyelvem más szavainak értelmét.»**)

*) Hogy tudniillik elolvassam.

***) A fordítás hú is, értelmes is akar lenni, a mi

Eddig Otrókócsi, a ki kétségtelenül befolyásolta Benkőt, a kit viszont Barac egyszerűen kivonatol. Hogy Otrókócsi honnan vette azt az állítást, hogy «nálunk Tündérország alatt rendezen Erdélyt értik», azt nem tudom; de megjegyzendő, a mi különben köztudomású, hogy ezen szerző állításaira bajos építeni.

Az Otrókócsi-Benkő-féle álláspontot, de ismét egy lépéssel tovább fejlesztve, megtaláljuk Kő-

Otrókócsi stilusával szemben nagy föladat. Azért közlöm az eredeti szöveget a különben is ritka könyvből: «Tyndareus, Pater Helenae Argivae, annis c. 1230. a. N. Chr., venit mihi a Scythico nostro Tündér (ac si scriberem Tyndér); quod significat nobis hominem adeo agilem ac celerem in suis moribus ac gestibus, ut facile se possit subtrahere ab oculis hominum vel se permutare. Est etiam quasi loco substantivi, ut significet sive eam vim, quae facit hominem adeo agilem, sive ipsum hominem in concreto, qui tali vi praeditus est. Hinc Tündéres adjectivum, qui nempe ea vi agilitatis praeditus est: quasi dicas agyrtam seu praestigiatores, nisi quod nostrum Tündér et Tündéres mollius quid sonat et honestius. Dicitur etiam apud nos Tündér-Ország, quasi dicam Tyndareum Regnum, per quod, etsi Vulgus nostrum inepte Transylvaniam intelligit, quasi Tündér esset Erdély; attamen si me non fallat memoria, ex initio saltem Historiae cujusdam trivialis Rhythmicae lecto (cujus initium est: A Tündér Országról bőséggel olvastam; Olasz Chronicabul kit megfordítottam stb. Reliqua Historiae intima nec tempus legere mihi permisit, nec Deo placuit, cujus gratia altioribus me semper delectari voluit;) ex initio inquam illo puto per hoc vel Regnum Trojanorum vel in genere veterum eorum, apud quos tam mirae olim metamorphoses fuisse finguntur, intelligi. Si ad manus haberem

vári Lászlónál,*) a ki mint a legújabb vélekedéseknek és állításoknak közvetlen forrása érdemel említést. Kővári régi költeményünk szerzőjét Gergely Albertnek nevezi és közli is teljesen művét, de nem eredeti alakjában, hanem Piskolti Istvánnak 1781-diki átdolgozásában, mely Debreczenben jelent meg nyomtatásban. Kővári szerint Kecsekő várát mondja a nép Tündér Ilonáénak.**). Aztán folytatja (a költemény közlése után): «Ki nem látja e költői allegoriában a történet fonalát? A rege ott kezdődik, hol Dácia Rómát Domitianus alatt adóztatá: ez az arany alma minden éjjeni eltűnése. Az arany alma megőrzése az adófizetés lerázása. Tündér Ilona keresése azon esemény, miszerint Trajanus Dáciába jött, hol az első hadában Dácia tüdőrásszonyát bírni nem sikerült; de második hadában tökéletesen magáévá tette... A nász alatti arcesapások nyomát látjuk a történetben azon lázadásokban, melyeket a dákok elpróbáltak, s mintegy jelképezi, mikép Rómában

circumforameam illam Historiam, certius quid hic dicere possem; illud tamen quod de nativa significatione Tündér dixi, tam certo scio, quam aliorum vocabulorum vernaculi idiomatis significata.»

*) *Erdély Régiségei*. Pest, 1852. 21—44. l.

**) «A vár, melyet Tündér Ilonáénak tart a nép, a Fejérvár mellett magasan fölnyúló Kecsekő csúcsán feküdt, mely vár a magyar királyok alatt még áll és kecskés vár név alatt jó elő. Ki építetté, homály fedi; annyi bizonyos, hogy 1272-ben már királyi vár.» Kővári L., *Száz történelmi rege*, Kolozsvár, 1857. 63. l.

a provincia és nő, az úr ellenében egy rangban állott meg». Azután közli a szereplők neveinek magyarozatát Benkő művéből, de a forrás megnevezése nélkül, és végül még hozzát teszi, hogy a költeményben szereplő «Feketeváros a mai Fejérvár».) Tehát Kővári a történeti allegóriához már hozzákapcsolja a modern localisatiót is. Van-e, lehet-e ez utóbbinak valóban népies alapja, azt a föntebbiek után kár kutatni, de nincs is semmi jelentősége. Otrokócsi, Benkő és Kővári magyarozatai és következtetései egészen önkényesek, sem a történetben, sem a nép költészetében semmi alapjuk nincsen, és Kővárinál annál föltünőbbek, mivel más helyen**) igen helyesen mondja az Árgirus történetéről, hogy «rege ősz alakjában a középkor minden népe közt mint közös tulajdon el volt terjedve».

Az allegorizáló fölfogást visszautasította már 1872-ben P. Szathmáry Károly,***) a ki az «Árgirus» idegen eredetét sajátos állásponton vitatja. Elmondja Gyergyai költeményének részletes tartalmát, mire kifejti, «hogy az egész regében egyetlen magyar vonás sincsen», a Feketeváros neve pedig «maga már román eredetet mutat». Indokolása: «A rege hőse gyáván kegyetlen, ravasz, csalárd, a nagylelkűség legkisebb jele nélkül. Ezenkívül teljesen tehetetlen, vagy legalább semmit sem tesz, és a mit tesz, az mind

*) *Száz történelmi rege.* 61. l.

**) *Ugyanígy Száz történelmi rege,* 13. l. is.

***) *Magyar regévilág.* Budapest, é. n. (1872), 53—59. l.

férfiatlan és embertelen», míg ezzel ellentétben «a magyar rege hőse hétfejű sárkányokkal küzd kedvese birtokáért, szörnyeket öl meg, várakat rombol le és, ha bűverővel is, de sohasem gyalázatos úton jut céljához». A rege allegorikai magyarázatát (Dácia meghódítása Róma által, Kővári, Száz rege, 62. l. alapján) nevetségesnek és erőltetettnek mondja és kereken megtagadja «e rege minden magyarságát és vonatkozását Magyarországra». Szerinte a «Boccaccio-féle költészetnek» terméke. Az allegorizáló fölfogásnak leg-részletesebb és legérdekesebb kifejtése azonban csak három évtizeddel később jelent meg Popp Györgytől,*) kinék végleges tétele, hogy Gyergyai tárgyát a rumén népköltészetből vette és csak az uralkodó népszellem kedvéért költötte olasz forrását és rajzolt olasz természetet, természetesen tarthatatlan.

Nincsen nyoma ez allegorizálásnak, mint már említettem, Gyergyai művében, mely költészet, igaz üde költészet és egyéb semmi. E szép műnek se korát, se szerzőjét nem határozhatjuk meg pontosan. Otrókócsi följegyzése bizonyítja, és ebben, mivel egyszerű tényről van szó, hitelt kell neki adnunk, hogy Gyergyai műve a XVII. század végén már meg volt; — csak hogy ez nála nélkül sem volt kétséges. Csupán az kétséges, nem esik-e még a XVI. századba. E kérdést egyelőre bajos eldönteni, mivel 1763-nál régibb kiadása nem

*) *Der Ursprung des Argirus-Märchens*, Ungarische Revue XI, 1891, 223. l.

maradt fön, nekem legalább nem jutott tudomásra. A nemzeti múzeum könyvtárának egyik katalogusában föl van ugyan említve az Árgirus verses történetének egy 1749-diki kiadása is, de a könyvtárban ez a kiadás maga nem található. Nem nyújt jobb fölvilágosítást az az 1893-ban könyvtárlából kiáztatott két levélnyi töredék sem,*) mely a XVII. század második feléből való és kétségtelenül a lőcsei nyomda terméke. A munka keltének pontosabb meghatározására fontos, noha szintén részben kissé kétes az az ismeretes tény, hogy Árgirust Gyöngyösi István is ismeri. Kétszer czéloz reá: először a *Kuma várossában építettett Dédalus temploma* című, csak 1727-ben megjelent művében, melyet Toldy Ferencz a népszerű epikus ifjúkori alkotásának tart, és másodszor a *Murányi Venusban*, mely 1664-ben jelent meg először nyomtatásban. Ez utóbbi helyen (II. r. 218, versszak):

Hallatlan bömbölést azok csinálának
Mintha az Argirus ördögi volnának —

és a *Dédalus templomában* (egy évnélküli pesti ponyvában, a 133. lapon):

Argirus is így járt Tündér Ilonával —

Ez utóbbi hely főleg azért igen érdekes, mert itt találkozunk legelőször a tündérleány nevével. Sem a Gyergyai költeményében, sem Otrokócsi

*) Ismertették Erdélyi Pái, Magyar Könyvszemle, 1894, 353. l. és Ferenczi Sári, u. o. XV. 1907. 376. l.

és Benkő följegyzéseiben nincsen a tündérleánynak neve. Gyöngyösi, ha ugyan tőle való a «Dédalus temploma», az első forrás, mely Árgirus kedvesét megnevezi, még pedig Ilonának nevezi. Nem egészen biztató, hogy ez ilyen kétes természetű forrásban és itt is a rímben történik, úgy hogy az ember könnyen arra a gondolatra juthat, hogy a szerzőt a rím kényszere erőszakolta a név kovácsolására. A tündérleány Ilona neve az Árgirus-mesében semmi esetre sem régi, vagy legalább a nép nem nagyon régen ismerheti. Erre a legfontosabb tanúk Otrókócsi és Benkő. Az első elmondja ugyan a Helena szó tárgyalásánál, hogy e névnek magyar alakja Ilona, de sem itt, sem az Árgirusról szólóban nem említi a tündérleány nevét — pedig ez hatalmas víz lett volna malmára, mert hiszen Helena Tyndareusnak volt leánya, a kit Otrókócsi a magyar tündérrel azonosít, és a szerző bizonyosan szokott merészségével és képzeletével aknázza volna ki e véletlen találkozást, ha az ő korában a tündérleányt már Ilonának nevezték volna. Hasonlókép Benkő is talált volna e névben allegorikai magot, ha ismerte volna.*) A «Dédalus templomá»-nak idézett versére tehát bajos következtetéseket alapítani, annyival is inkább, mert eddig csak föltevés, hogy e költemény Gyöngyösi műve. Ré-

*) De más oldalról figyelmét érdemel, hogy az Árgirus mese-típusához tartozó mesékben igen gyakori az Ilona név: így az olasz Leombruno-változatokban Chilina, Olina, délszláv mesékben Mandalena, dán földön Jungfer Lene. V. ö. Binder jegyzetét id. h. 383. l.

szemről, a mennyiben véleményt mondhatok ez ügyben, nem tartom annak.*)

De visszatérek az *Argirus* keltére. Minthogy a «Murányi Venus» valószínűen már a XVII. század negyvenes éveiben jött létre, a «Dédalus temploma» pedig, ha ugyan Gyöngyösi műve, még korábbi keletű, nagy valószínűséggel következtethetni, hogy a Gyergyai költeménye még a XVI. századból való. Egyéb alapunk, a munka korának meghatározására, eddigelé nincsen. Mert a költemény nyelvére nem sokat építhetni, mivel az a reánk maradt nyomtatványokban kétségtelenül többé-kevésbé modernizálva van — stíljéből pedig bajos következtetni, mert a szerző XVI. századi verselőinket utánozta, mit még a XVI. században, de a XVII-dikben is tehetett, és mert oly múnél, mely esetleg fordítás, ha igen szabad is, a stíl sohasem nyújt biztos alapot. De Gyöngyösinél okvetetlenül régibb.

A XVII. században, de már Gyöngyösi után, még kétszer említik a költeményt, de szerzőjének neve nélkül.***) Először Tofeus Mihály erdélyi

*) A *Muzáron* III. kötetében, *Élet és Literatúra*. Rész XI—XIX, 1829. 171—183. l. olvasható *Tündér Ilona* címmel gróf Mailáth Jánosnak egy csinos tündérmeséje, melynek hősei *Argirus* és *Tündér Ilona*, de a cselekvény maga egészen más, mint a Gyergyai költeményében. Itt is elszakad a szerelmes pár egymástól és csak sokféle kaland után kerül újra össze — de az események anyaga és motívumai lényegesen elütők. Reám különben ez elbeszélés nem teszi a népese hatását.

***) *Irodalomtörténeti Közlemények* VII. 1898. 763. l. (Dézsi Lajos közlése.)

püspök (*A szent Soltárok resolútiója*, Kolozsvár, 1683) a 135. zsoltár magyarázatában átkozza «amaz utálatos hazug historiákat, Argirusét, Lukretiájét, Gisquardusét s többekét», — egy évtizeddel később pedig Misztótfalusi Kis Miklós kolozsvári könyvnyomtató (*Maga mentsége*, Kolozsvár, 1698, 46. l.) védekezik: «Azzal oltsárlák igyekezetemet, hogy én is tsak olyan apróságot, Argirust, Tékozlót, Asszonyokról való s egyéb híjjába való historiákat nyomtatok». Többi adataink már mind XVIII. századiak. Így pl. 1745-ből való az a napló, mely a halasi főgymnasium könyvtárában van és 1740—1782-ből különféle följegyzéseket tartalmaz, köztük 12 verset is, melyek közül a második (concio elegans) említi Argirust:*)

Légyen Helena bátor Párisé,
 A tündér leány szép Argirusé;
 A szép Gysmunda a Gisquardusé,
 Tsak te, szívem, légy enyém, ne másé!

A költőről sem tudunk semmit, nevét is csak a versfőkből ismerjük. E versfők: *Gyönyörűségen*, *Ezen*, *Reggelt*, *Gyorsasággal*, *Ez* (helyesebben *Az*, mit már Szarvas Gábor: *Magyar Igeidők*, Pest, 1872, 225. l. is észrevett), *Igen*. Ezek szerint lehet neve Gergei (mint Benkő József írja), lehet Gyergyeyi vagy Gyergyai, mit Volf György figyelemre méltó indokokkal valószínűvé

* Közli Visnovszky id. h. 137. l.

tett,*) de alig Görgei, mint teljesen alap nélkül Toldy Ferencz akarta. Talán nem csalódom, ha, első sorban tekintettel a mese népszerűségének körére, a szerzőt erdélyi embernek tartom, illetőleg azt hiszem, hogy műve Erdélyben jelent meg először nyomtatásban — legalább tény, hogy itt jutott legnagyobb népszerűségre. Ide járul, mit már Volf is megjegyzett, hogy Erdélyben mind Gyergyó helységet, mind Gyergyai családot is találunk.

Nem biztosabb eredményre jutottunk eddigelé a költemény forrására nézve, mely mind mai napig ismeretlen.**) Már Benkő mondja ugyan, hogy Gyergyai olasz krónikákból vette az *Argirus* történetét; de ez természetesen magából a költeményből van következtetve — következtetve, mondom, mert Gyergyai nem állítja ezt világosan. Az első versszakban ugyanis kijelenti a költő, hogy

1. A tündérországról bőséggel olvastam
Olasz krónikából, kit megfordítottam
És az olvasóknak mulatságul adtam,
Magyar versek szerint énekbe foglaltam —

*) *Egyetemes Philolog. Közlöny.* VI, 1882. 135. l.

**) Váli Béla (i. h. 44. l.) hivatkozása Migne abbé *Encyclopédie Theologique*, 1855. X. k. 116. hasábjára, merő félreértés, mert itt Argyra görög nympháról van szó, a ki szerelmi viszonyba lép egy Selemaös nevű ifjúval, de elhagyja szeretőjét, midőn ez megöregszik. át és végleg elfeledteti vele szerelmi baját. A história, Venus utóbb a boldogtalan Selemaöst folyóvá változtatja

Mire nyomban a következő versszakban így folytatja:

2. Leszen most beszédem ifjú Árgirusról —

Ha nem akarjuk Gyergyait túlságosan ügyetlen verselőnek (a milyenek egyébként épen nem mutatkozik) tekinteni, nem lehet az első versszakot Árgirus történetére vonatkoztatni. Csak nem mondhatja a költő egy históriáról, melyet *most* készül elmesélni, hogy azt az olvasóknak mulatságul *adta*; — de ellentétben állana e fölfogással a második versszak is, melyben világosan, még pedig ellentétben az első strophában mondottal kijelenti, hogy «most Árgirusról leszzen beszéde». Az első versszakból tehát szabad, mint már Toldy Ferencz is tette, egy másik, még pedig okvetetlenül olaszból átdolgozott tündéres történetre következtetni, melyet Gyergyai az *Árgirus* előtt írt és kiadott, de melyről eddig semmi tudomásunk — s így az «olasz krónika», melyet itt említ, nem eo ipso az Árgirus-történet forrása. A 3. versszakban azután e történetre vonatkozólag is említ krónikát, melyből vette, azaz korának nyelvhasználata szerint, idegen nyelven írt, esetleg prózai elbeszélést.

Mégis nem tartom kétségesnek, hogy Gyergyai olasz forrásból merített. Ezt bizonyítják a szereplők görög nevei: Árgyirus, Akletón, Medena, mely egy achajai forráshoz fűződik és melyet Pausanias VII. 23. mesél, semmiféle kapcsolatban nincsen Árgirus történetével.

Falerinus, melyek közvetlenül Alsó-Olaszországra és közvetve valamely görög hagyományra utalnak; ezt bizonyítja a költeményben igen szépen rajzolt természet, melynek borostyán-, cyprus- és narancsfái bajosan Gyergyai önkényes találmányai. Árgirus története kétségtelenül idegen historia, mely csak Gyergyai költeménye révén lett rendkívül népszerűvé a magyar és rumén népnél. Hogy ez utóbbi nem közvetve a Gyergyai művéből, hanem közvetlenül, talán a balkáni népek útján ismerkedett volna meg ezzel a történettel, ez magában véve nem lehetetlen; de eddigelé e mesének ily forrásáról vagy útjáról nincsen semmi tudomásunk, sőt a történetnek valamely önállóbb rumén változatáról sem, melyet Barac bizonyára nem mellőz, ha tudomása van róla. A mese idegen, sem magyar, sem rumén. Azért e szempontból teljesen indokolatlan Váli Bélának az a kétsége, hogy vajon Gyöngyösinek fönt idézett célzásai a mesére vagy a Gyergyai költeményére vonatkoznak-e — mert akár a XVI. századi költeményből, akár a szóhagyományból ismerte is Gyöngyösi az Árgirus történetét, célzásai minden körülmények közt fölteszik a Gyergyai művét, mert ezen költemény nélkül nincsen hazánkban Árgirusról szóló népmese vagy hagyomány. Ennyi, nézetem szerint, bizonyos.

Én biztosnak tekintem ezt a következtetést főleg két okból. Először is Árgirus története nem egy egyszerű népmese, hanem népmeséknek egész csokra. A keretes novellák mintájára, bár ez el-

nevezés szűkebb értelmének némi módosításával, keretes (népmesének is nevezhetnők). A keret igen egyszerű: Árgirus egyesül a tündérleánynyal, a kit szenvedélyesen megszeret, és a szép leány viszonozza szerelmét. Ekkor egy szerencsétlen véletlen elszakítja a szeretőket egymástól, a tündérleány eltűnik, és Árgirus útnak indul, hogy megkeresse kedvesét, míg végre megtalálja, és a szeretők örökre egymáséi lesznek. Az elválás és viszontlátás közti idő tarka kalandok ideje — Árgirus minden elképzelhető és el nem képzelhető veszélyen megy keresztül, csodákat tapasztal és maga is csodákat művel, de semmi sem rettentheti vissza útjának folytatásától. Ily elbeszélésnél egészen a mesélőnek kedvétől, ismereteitől, ízlésétől, de persze hallgatóinak türelmétől és érdeklődésétől is függ, hogy mit és mennyit akar a kalandos történetek láncolatába belefűzni — mert a keret maga határtalan tért enged találékonyságának és mesélő erejének. A keretbe illesztett történetek nem állnak belső kapcsolatban magának a keretnek tartalmával, legföljebb annyiban, hogy a hőst lehető nehéz és veszélyes helyzetekbe juttatják, melyek bátorságát és ügyességét próbára teszik, hogy érdemessé tehesse magát a fönséges cél elérésére. Árgirus történetében sincsen máskép és, a mi a fődolog, mit részben már mások is (nálunk már Ipolyi Arnold és Kővári László) megjegyezték, mind a keret maga, mind a beléje helyezett összes történetek egytől egyig az európai népek közös népmesei kincsének tárá-

ból valók. A három testvér közül a legifjabbiknak kitüntetése, az arany almákat termő fa, az éjjelente eltűnő gyümölcsök, a szerelmes tündérnek hattyú alakjában megjelenése, arany hajának lemetszése és e miatt gyors eltűnése, egyszeműek szereplése, a kedvesére várakozó ifjú elaltatása, a csodatevő bocskor és ostor, a repülő köpeny és láthatatlanná tevő sapka, az ördögfiak összeveszése az örökségen, melyet aztán a hős ravaszul magához ragad, az arczúcsapások, mint az engedelmesség próbája — mind ez elemek és motívumok a legrégebb időktől fogva nagyon ismeretes, a legtöbb európai és ázsiai népnél található elemei és motívumai a népmesei költészetnek.

De másodszor azért sem tekinthető az Árgirus története eredeti magyar népmesének, mivel tündérmese, a tündérmesék pedig kétségtelenül mind idegen származásúak, noha a legtöbb európai népnél, például a francziáknál és németeknél is, nagyon el vannak terjedve a népnek legszélesebb rétegeiben és rendkívüli kedveltségnek örvendenek. Az európai mesékben szereplő tündérekről általában az a legelterjedtebb vélemény, hogy kelta és román (latinos) eredetűek. A latinositott népeknél korán kifejlett a végzetnek három istennőjébe vetett régi hit; ezek voltak a középkori emlékekben sokat említett *tria fata*, a provenciáknál *fada*, a spanyoloknál *hada*, a francziáknál *fée*. E szellemek később nagyobb számúak lettek; fő jellemző vonásaik azonban, hogy tudniillik az embereknél hatalmasabbak és hosz-

szabb életűek vagy épen halhatatlanok és hogy az emberek sorsába, rendszerint már a születés perczétől, áldásosan vagy átkosan beavatkoznak és arra kiváló befolyást gyakorolnak, ezek a jellemző vonások megmaradtak. Utóbb összevegyültek, főleg a germán és szláv népeknél, a természet erőinek és tüneményeinek egyéb megszemélyesítőivel, a jó tündérek az elfekkel és törpékkal, a gonosz tündérek pedig az óriásokkal és boszorkányokkal, sőt a renaissance korában a tudósok az ókori nymphákkal is azonosították őket.

Ez a fölfogás, bizonyos határon belül, kétség-telenül helyes és sok középkori tündérmese, melyek közül többen egészen a legújabb korig fennmaradtak a modern népek emlékezetében, minden valószínűség szerint kelta vagy roman (latin) eredetű. De nem mind az, sőt az óriási többség nem az, mert ezeknek a históriáknak is igen nagy része keleti eredetű. A török dzsinek és perzsa perik, az indus népszellemnek rokon alakjait egészen mellőzve, nem egyebek, mint tündérek, és az *Ezeregyéj* elbeszéléseinek tetemes része tündérmesék, még pedig oly tündérmesék, melyekkel, ha sokszor többé-kevésbé módosított alakban is, a különböző európai népeknél még manap is találkozunk, a nélkül, hogy szabad volna kölcsönzést föltennünk. Minden esetre ténynek tekintendő és figyelemre méltó tény, hogy az európai tündérmese igazi hazája Olaszország, kora pedig a XV. és XVI. század, tehát az a föld és az a kor, melyek a keleti népköltészet termékeit Európa

nyugati és éjszaki népeivel közvetítették. Vannak egyes tündérmesék, melyeket eddigelé nem sikerült forrásaikra visszavezetni; de a túlnyomó rész Giovan Francesco Straparola (1550 és 1554) és Giambattista Basile (1637), valamint kortársaik és követőik gyűjteményeire megy vissza, e gyűjtemények szerzői pedig közvetve vagy közvetlenül tele marokkal merítették Kelet gazdag költészetéből. Az európai tündérmesék legnagyobb részének pontosan kimutatható közvetlen hazája Olaszország,*) és íme, tudjuk, vagy legalább fölötte valószínű, hogy Gyergyai is olasz forrásból vette Árgirus-művének tárgyát.

De ezt a forrást nem ismerjük eddigelé. Az elbeszélés, mint említettem, népmesék csokrá. Ki fűzte együvé? egy kapcsolatos egységes cselekvénynyé? Ha a kapcsolatnak több helyütt hiányos vagy hézagos voltát a magyar költőnek akar-nók tulajdonítani, könnyen lehetnénk hajlandók föltenni, hogy Gyergyai maga alkotta meg az egységes Árgirus-históriát egyes előtte ismeretes, akár olvasott, akár hallott népmesékből. De ez a következtetés, főleg tekintettel korabeli többi költőinkre és ezeknek eljárására, talán mégis túlságosan merész volna — és hol maradna ez esetben a költő említette «krónika»? Nem, Gyergyai valószínűen készen találta az egész történetet, és,

*) A tündérmesékről még ma is helyes áttekintést ad John Dunlop-Felix Liebrecht műve *Geschichte der Prosadichtungen* (Berlin, 1851) a XIII. fejezetben.

szabadon-e vagy nem szabadon, azt nem tudjuk, de nem nagyon ügyesen és mégis megragadó költőiséggel, ezt tudjuk, dolgozta föl magyar nyelven. Azért részemről nem is kételkedem abban, hogy ez a «krónika» még valamikor elő fog kerülni — valamint abban sem kételkedem, hogy a forrásnak napfényre jutása nem igen fogja csorbítani Gyergyai költői érdemét.

Addig is hadd kockáztathassak legalább egy általános megjegyzést e sokat keresett forrásról. Toldy Ferencz is buzgón kereste, de siker nélkül, a szép költemény eredetijét. Őt e tündérrege, mint Gyergyai vázlatos életrajzában mondja, a spanyol Amadis-mondakör regéire emlékeztette «a mennyiben itt is egy királyfi sok és nehéz vándorlások és fáradságok legyőzése és különféle akadályok elhárítása után jut csak a tündérkirályné birtokába.» Toldy nagyon rosszul emlékezett az Amadis-históriákra, midőn ezt a megjegyzést leírta — de, ha keresünk rokon példányokat, van tényleg a regény történetében egy egész nagy csoport, mely kizárólag a kiemelt motivumon alapszik, hogy tudniillik egy szerelmes pár valamely külső hatalom vagy körülmény következtében elszakad egymástól és csak tarka és bonyodalmas kalandok után kerül ismét össze. Ezek az ó-görög regények, melyek mind ezen kaptafára vannak ütve, oly annyira, hogy az ember, ha közülök egyet-kettőt ismer, a harmadiknál és negyediknél könnyen azt hiheti, hogy ezeket is elolvasta már. Ily ó-görög regényre emlékeztet

leginkább, már tudniillik az érintett alapotivum tekintetében, az Argirus története, legfőltűnőbbben pedig az Amor és Psyche ismeretes szép históriájára, mely csak Apulejus latin regényében *) maradt az utókorra. Nem tudjuk, hogy Apulejus honnan vette a tárgyat, de azt tudjuk, hogy az Amor és Psyche történetének kerete és egyes motivumai eredetileg népmesék, melyek az Apulejus elbeszélésében, sok helyütt az eredetiek költői bájának kockáztatásával, összefoglalva és egységes novellává összefűzve vannak. A tudákos allegorizálás, mely Apulejus művében félre ismerhetetlen és melyet a későbbiek még erőszakosabban olvastak bele a latin elbeszélésbe — mintha Amor és Psyche története az emberi léleknek viszonyát a Platon-féle Eroshoz tüntetné föl, — úgy látszik, a római író műve, a ki ezenfölül Psyche megpróbáltatásában még a mysteriumok erkölcsnemesítő hatásának dicsőítését is czélozta és ez idegen allegorikai és didactikai pipe-rével természetesen még jobban elrontotta a népmesék naiv és üde szépségét, mint csiszolt és affektált stíljével, mely sehogy sem illik a bájos tartalomhoz. A tárgy megragadó bája és a földolgozás tudákos ízetlensége rikítóan ütnek el egymástól Apulejus elbeszélésében.

*) *Metamorphoses sive De asino aureo* XI könyvben. Apulejus a Kr. u. II. században élt. Az Amor és Psyche szerelméről szóló remek elbeszélést kitűnően tárgyalja. Ludw. Friedländer, *Darstellungen aus der Sittengeschichte Roms*. I. 6. kiad. Leipzig, 1888. 522—563. l.

Azt is tudjuk, hogy Amor és Psyche történetének összes részletei és elemei az európai és ázsiai népek közös népmesei kincsében a világ legkülönbözőbb vidékein még ma is élnek az egyes népek ajkán,*) a miből bátran következtethetjük visszafelé, hogy már Apulejus előtt is mesélték az ókori dajkák az ókori gyerekeknek ezeket a gyönyörű történeteket.***) Végül tudjuk azt is, hogy Amor és Psyche története rendkívüli hatással volt a következő századok nép- és műköltészetére, úgy hogy ha egyéb források nem állnának rendelkezésünkre, minden egyes esetben biztosan el sem volna dönthető, hogy valamely népmesei motívum a népből került-e Apulejus elbeszélésébe vagy megfordítva, ez utóbbiból a nép ajkára, vagy, a mi szintén lehetséges és egyes esetekben talán nem is egészen valószínűtlen, előbb a népből a regénybe és utóbb a regényből ismét vissza a népbe.

A világnak összes népmeséi visszavezethetők bizonyos típusokra vagy képletekre, melyekkel aztán a legtarkább variációkban a föld legkülönbözőbb pontjain találkozunk. Joh. Georg Hahn, a ki ezt a kísérletet igen érdekesen és tanulságo-

*) V. ö. Friedländer idézett művén kívül, főleg Eman. Cosquin: *Contes populaires de la Lorraine*. 1886., különösen II. 217—245. lap és Andrew Lang: *The marriage of Cupid and Psyche*. London 1887.

**) B. Schmidt, *Griechische Märchen, Sagen und Volkslieder*. Leipzig, 1877, p. 14. szerint Zakynthos szigetén még ma is él Amor és Psyche története a nép ajkán

san megtette,*) Freya-képletnek, utóbb pedig Meluzina-képletnek nevezte az egyik típust, mely a következő három jellemző elemből áll: 1. A nő vétkezik és a férfiú elhagyja e miatt, vagy megfordítva a férfiú a vétkes és a nő elszakad tőle; **) 2. az elhagyatott útnak indul, hogy párját megkeresse, miközben számos akadálylyal és veszélylyel kell megküzdenie; 3. a szerelmesek viszontlátják egymást, kibékülnek és boldogokká lesznek. A világirodalomnak legszebb népmesei terméke, mely e képlet alá tartozik, Amor és Psyche megható története, és Árgirus históriája ugyanezen képlet példánya, csak hogy ebben a kedves és a szerető szerepet cseréltek, mert amott Psyche, itt Árgirus a bujdosó. Mind a két elbeszélésnek kerete egyazon népmesei motívumon alapszik. Amott egy királynak három leánya van és Amor a legifjabbikat választja kedvesévé, emitt egy királynak három fia van és tündérország királynője a legifjabbikat választja szeretőjévé; amott Amor galamb, emitt

*) *Griechische und albanesische Märchen*. Leipzig, 1864. I. k. 45. lap és *Sagwissenschaftliche Studien*, Jena, 1871—76.

**) V. ö. Felix Liebrecht cikkét: *Zeitschrift für vergleichende Sprachwissenschaft*, XVIII. 1869. 56-66. l. (*Zur Volkskunde*. Heilbronn. 1879. 239—251. l.), melyben a szerző az Amor és Psyche történetére vonatkozólag kifejti, hogy az itt föltételezett viszonyt megfordította (hogy tudniillik a kedves elhagyja a szeretőt, a ki aztán amannak keresésére indul) szintén igen gyakori a népmesei költészetben.

a tündér hattyú alakjában szerepel; amott Amor föltételül szabja, hogy kedvese sohase lássa őt, különben örökre elhagyja; emitt, úgy látszik, az volt a föltétel (mert Gyergyai elbeszélése e helyen nagyon homályos), hogy más ember fia soha ne lássa a tündért; mind a két esetben megszegik a föltételt — Árgirusban eredetileg talán a tündérnek hattyúmezét rabolták el, melynek helyébe utóbb a levágott hajfürt lépett — és az emberfölötti lény eltűnik; mind a két esetben útnak indul az elhagyott szerelmes, hogy párját megkeresse, míg végre hosszas kalandok és fáradságos tévelygések után tényleg megtalálja és örökre egyesül vele. A keretbe szőtt történetek azonban ott meg itt egészen mások, — hisz nem is forrásról, még nem is mintáról lehet itt szó; de érdekes és tanulságos, hogy a népek eleven képzelete hogyan ragaszkodik egyes epikus típusokhoz és milyen szépen, mennyi leleménynyel és mily igaz költészettel tudja ezeket a típusokat variálni, a nélkül, hogy fő jellemző alkotó elemeiket elejtené.

Mióta e fejtegetéseimet közzétettem (1889), más kutatók is foglalkoztak Gyergyai szép elbeszélésének forrásával.

Csak mellesleg tért ki Lázár Béla tárgyunkra a Fortunatus-mese eredetét tárgyaló értékes tanulmányában.*) Saját föltevéséből kiindulva,

*) *A Fortunatus-mese az irodalomban.* Egyet. Philologiai Közlöny II. Pótkötet, 1890, 356. l.

számos érdekes közös és rokon népmesei vonás vagy elem figyelembe vételével oly eredményre jut, hogy «a Gyergyai közvetlen forrása, ha olasz «krónika» volt is, de minden esetre «egy keleti, talán lép ind regénynek görög átdolgozásából készült olasz krónika lehetett.»

Tüzetesen az Árgirus-problémával foglalkoztak Bognár Teofil és Binder Jenő, a kik éles polémiában kerültek egymással szembe, pedig a dolog lényegét tekintve, voltaképp igen közel állnak egymáshoz és az én föltevésemmhez, ha kutatásaik eredményét kissé másképp is fejezték ki, mint én. Bognár tanulmányának*) eredményeit a következőkben foglalhatni össze: Az Árgirus-mese kerete azonos az Amor és Psyche történetének keretével, azzal a módosítással, hogy a görög mesében a nő indul útnak, hogy hibájából elveszített szeretőjét megtalálja, míg az Árgirus-mesében a szerető keresi eltűnt kedvesét. Rokon mesék különösen olasz földön találhatók nagy számmal, az Árgirus keretét és tartalmát alkotó mesékhez pedig legközelebb állanak a híres Leombruno-mesék (15. l.), melyek a XV. század óta ismételve jelentek meg nyomtatásban, főleg a XVI. és XVII. században voltak nagyon elterjedve. Eddig Bognár fejtegetése ellen nem tehető kifogás, de már nem fogadható el az «Árgirus» és «Leombruno» részletes összevetése

*) *Argirus*. Egyetemes Philologiai Közlöny XVIII. 1894, 12. l. és Binder kritikája ellen u. o. 544. l.

után megállapított eredménye, mely szerint «Árgirust Leombruno szabad átdolgozásának tartja» (21. l.). Igaz, hogy a «szabad átdolgozás» igen tág fogalom, melybe sok minden belefér, csakhogy egyoldalról Leombruno is Árgirus történetei közt mégis oly lényeges pontokban vannak eltérések, melyeket a «szabad átdolgozás» egyszerű föltételezése alig magyaráz meg, más oldalról pedig méltó kétkedéssel kérdezhetjük, vajon az «Árgirus» magyar szerzője képes volt-e ily szabad átdolgozásra és mi indíthatta arra, hogy a Leombruno-mesét ne egyszerűen versbe szedje, a mi kortársainál elég szokott eljárás volt, hanem lényeges részletekben módosítsa.

Bognár fejtegetésének e gyöngé oldala indította Binder Jenőt jeles értekezésének*) megírására, melyben nem annyira Árgirus történetét, mint inkább a Hahntól Freya- vagy Meluzina-képletnek nevezett mese-typust tárgyalja. E typusban Binder széleskörű olvasottság alapján három csoportot különböztet meg: 1) a Leombruno-csoportot; 2) az elátkozott királyleány csoportját és 3) az Árgirus-csoportot, melyek első sorban csak az elbeszélés kiinduló vagy bevezető elemeiben különböznek egymástól. Az Árgirus-csoport bevezető része a hattyú-leányokról szóló mese, a kik a földre szállva levetik madár mezüket (v. ö. a Wieland-monda beveze-

*) *Gyergyai Árgirusának forrása.* Egyet. Philologiai Közlöny XVIII, 1894, 375. l.

tését), majd a legifjabbát a hős elrabolja és csak oly feltétellel adja vissza, ha a leány felesége lesz. Ez a csoport azután ismét kétfelé ágazik: első ágában a hattyúleány motivuma a csodafáéval egyesül; ennek legismertebb példája Árgirus históriája, — míg a másodikban a hős valami szolgálatba lép és ott ismerkedik meg a hattyú-szűzekkel. A Meluzina-képlet Árgirus-csoportjának meséi szorosabban tartoznak együvé «a mese derekát képező motivumok, vagyis az elhagyott és kedvese keresésére indult hős kalandjainak megegyezése» folytán. A Leombrunokrónika és Árgirus históriája ugyanazon mesetípusnak különböző két hajtása: a hét aranyalma egy fán termett, de más-más ágról tépték» (377. l.). — Binder végül (388. l.) kénytelen föltételezni, hogy e szorosb értelemben vett Árgirus-typusnak is volt irodalmi földolgozása, valószínűleg olasz vagy latin krónika, melyből Gyergyai merített, de ez a rejtélyes krónika eddigelé nem került elé. Bognár e fejtegetések kritikájában (544. l.) nem egészen alap nélkül jelenti ki, hogy ragaszkodik véleményéhez, míg a Binder-től föltételezett krónika elő nem kerül.

Világos ezek után, hogy az 'Árgirus' forrásának kérdésében voltaképp ma is csak ott tartunk, a hol 1889-ben, tanulmányom alapján álltunk. Én megállapítottam a mese-typust, melyhez Árgirus története tartozik — hogy én Amor és Psyche-typusnak neveztem, mit ma is helyesebbnek tartok, míg Binder Meluzina-typusnak nevezi, nem vál-

tozzat legkevesebbet is a dolog lényegén, — többet pedig ma sem tudunk. Oly 'krónika', mely Árgirus történetét ép oly alakban, ugyanazon részletekkel tartalmazná, milyenben Gyergyai verses földolgozásában birjuk, eddig nem ismeretes és valószínűen sohasem fog előkerülni. Tehát csak két lehetőség van: vagy lappang (esetleg elveszett) ez a krónika, vagy Gyergyai módosította, költői erejével és költői jogánál fogva, azt a történetet, melyet valamely 'krónikában' olvasott és ennek alapján földolgozott. Tertium non datur.

De végül hadd koczkáztassak még egy általánosabb jellegű megjegyzést. A népmesék nem úgy nőnek, mint a fű a mezőn. A népmese csak oly költői termék, mint az eposz vagy a tragédia, — kivéve, hogy szerzőjét nem ismerjük. De szerzője volt, még pedig annyi, a mennyi változata van. Mint a műköltőt nem korlátozza senki és semmi képzeletének érvényesítésében, úgy a meseköltőt sem, a ki tetszése szerint merít a meseirodalomnak kimeríthetetlen tárházából, melyet a maga részéről is tetszése szerint gazdagíthat. E helyes szempontból Gyergyai és Vörösmarty vagy Jakab Ödön közt lényeges különbség nincsen.*)

*) V. ö. *A néprege eredete* cz. cikkemet, Budapesti Szemle 150. köt. 1912, 305. l. — «Csongor és Tünde», Vörösmarty remek alkotása, 1830-ban készült el, Jakab Ödön szép költői elbeszélése, 1894-ben nyerte el a M. T. Akadémia Nádasdy-díját. Szigligeti eredeti népregeje 3 felvonásban «Árnyil és Tündér Ilona» (1853) jelentéktelen; még jelentéktelenebbek Balogh István,

Ha a kérdéses mese-typusnak számos változata lehetséges volt, lehetséges a Gyergyai-féle változat is, és mi ok és cél nélkül keresünk oly «forrást», mely az Árgirus-mesének pontosan azt a változatát tartalmazza, mely a XVI. századi magyar költeményben mint irodalmunknak egyik nagybecsű terméke fönmaradt. Mert a mit föltételezett és idegesen keresett «forrásának» szerzője megtehetett, hogy t. i. tetszése szerint módosította a hagyományos anyagot, azt megtehetette Gyergyai is. A sok szóbeszédnek végre is az aesthetikai nomenclatura az okozója, mely elvont okoskodással óriási határfalat emel a nép- és a műköltészet közé. Pedig minden költői alkotás műköltészet, t. i. egy egyedi tehetségű és ízlésű ember műve, mely, a mennyiben úgynevezett népmese, esetleg igen sokféle eltérő alakban jelentkezik.

De befejezem e töredékes megjegyzéseket.

Barac rumén költeményéből és allegorizáló magyarázatából indúltunk ki. Láttuk, hogy az első nem valamely népmesének önálló költői földolgozása, hanem Gyergyai Albert régi verselőnk művének hű fordítása, és hogy az utóbbi, mely Otrokócsi és Benkő XVII. és XVIII. századi tudákos okoskodásából származik, teljesen alaptalan

Munkácsy János és Nagy Ignác színművei, melyek mélyen alatta vannak Gyergyai verses elbeszélésének és nem is arattak sehol mélyebb tetszést. Sokkal értékesebbek Lotz Károly szép Árgirus-freskói a budapesti Vigadóban.

és tarthatatlan. Gyergyairól sem tudunk semmi biztosat, de valószínű, hogy még a XVI. században írta elbeszélését, mely régi irodalmunknak legköltőibb értékű terméke. Forrása alkalmasint egy olasz munka volt, hisz' Olaszország a tündérmese hazája; a tárgy minden esetre idegen, az európai és ázsiai népek közös népköltési kincséből van merítve, és a magyar nép ajkán még ma is élő népmesék Gyergyai művéből származnak, nem pedig megfordítva. A mese olasz származását megerősíti az a tény is, hogy Árgirus története nagyon emlékeztet a görög regények tárgyaira és hogy ugyanazon népmesei képlethez tartozik, melynek leghíresebb és legrégebb képviselője az Amor és Psyche szintén népmesékből alakult megható története. A magyar költemény forrására irányzott újabb kutatások és fejtegetések nem vitték a probléma megoldását lényegesen előbbre, főleg azért, mert megtagadják Gyergyaitól azt a költői jogot, melyet a népmese minden változatának szerzőjétől meg nem tagadhatnak, hogy t. i. a hagyományos anyagon tetézése és ízlése szerint módosításokat eszközöljön. Hogy a magyar költemény szerzőjét név szerint ismerjük, a mese számos változatának szerzői pedig ismeretlenek, a dolog lényegén legkevesebbet sem változtat.